

Szótértés Sándor Ivánnal

Új könyve ürügyén

A fiú a nagy világézésre kamaszodott föl. Egyhamar megismerhette a rettenetet, a megaláztatottságot, a kiszolgáltatottságot. Ifjúként volt forró szívű diákevezér, országőrző katonából lefokozott munkaszolgálatos, és lett újságíró, műkritikus, lapszerkesztő, regények, színpadi művek, esszék szerzője. Harmincadik kötete, A másik arc, az ünnepi könyvhétre jelent meg. Közben ember volt és maradt, mindig, minden körülményben...

– *Ha volna egy jó nagy névjegykártyád, akkor Te most mit írnál rá, túl a hetvenen? Milyen mesterségek, milyen hivatások, milyen szenvedélyek azok, amelyeket fél évszázada, amióta ismerlek, meghódítottál? Mit írnál erre a névjegyre?*

– Hát legszívesebben csak a nevemet. Tudod, van névjegyem, nincs is rajta más, csak a nevem...

– *Az sem, hogy író?*

– Az sincs rajta. Mikor tíz évvel ezelőtt kicsit kinyílt a magyar irodalom és Európa az én számomra, csináltattam olyan angol nyelvű névjegyét, amin rajta volt, hogy writer. Aztán mikor ez elfogyott, nem csináltattam meg újra. Na, de értem a kérdésed, és tudom, hogy nem fogom megúszni ennyivel...

– *Bizony, nem! Napjainkban az értékvesztés úgyszólván befejezett tény. Az információ-zuhatagban élő ember ma már rettenetes módon ki van szolgáltatva sok mindennek, de annak nem, hogy rendre könyvet olvasson, és ki van szolgáltatva annak, hogy a médiák, elsősorban a szem rágógumijának amerikai módra elnevezett televíziója előtt üljön napi 3-4 órát, rádiót hallgasson, állandóan híreket hallgasson, közben pedig a könyvespolc – ha van is rajta valami – beporosodik tisztességesen! Kít lát az író ma?*

– Azt tudom elmondani, hogy mit gondolok erről a rengeteg problémáról, amit szíves voltál felsorolni. Az író, mikor ír, verset vagy regényt, és ez teljesen mindegy, olyan viszonyba kerül önmagával, a korával, az anyagával és a talentumával – ha van néki ilyen –, amibe nem fér bele, hogy ő milyen viszonyba tud kerülni az olvasóival. Azt majd a könyve dönti el, ha elkészült. Ez az első rétege a válasznak...

– *Az én nyelvemre lefordítva: írás közben, alkotás közben Te magaddal vagy és nem az olvasóval, a témáddal, amelyet átélsz. Nem egyszer leírtad, hogy Te átélted, amit leírsz; ilyesformán a Te írói voltod tulajdonképpen egy nagyon tiszta, belső és zárt világ, ami kinyílik majd abban a pillanatban, amint ólmot lát, amit leírtál.*

– Mikor a tollat a kezembe veszem, töltőtollal írok, akkor nincs más tennivalóm, mint hogy a megálmodott, elképzelt regényvilágban elinduljak az ismeretlen felé. Fontosnak tartom aláhúzni, hogy az ismeretlen az nem az ismeretlen olvasó. Az ismeretlen az, amiről még én se tudom, hogy mi, de meg akarom írni, és szerencsés esetben, ha rátalálok magamban, a történeteimben, a figuráimban valami ismeretlenre, amiért érdemes volt őket megteremtennem, akkor remélhetem, hogy az olvasó számára is ad majd ez inspirációt, hogy elinduljon valamilyen úton. Volt a kérdésednek egy másik része is, hogy mi az irodalom, a regény ma. Nézd, nagyon tömören, de megpróbálok messziről indítani a választ. Mondjuk a középkori regénytől, amikor a trubadúrok lantkísérettel előadták a várkiszasszonyoknak a középkori történeteket. Nemrégiben olvastam, hogy amikor a francia hadsereg harcba indult a tizennegyedik században, egy trubadúr odaállt és hát kvázi egy regényt énekelt nekik, lelkesítésként. Ez közvetlen kapcsolatot volt. Amikor a könyvnyomtatást feltalálták, az akkora változást jelentett az akkori körülmények között, mint a ma változásai, a mai körülmények között. Attól kezdve a kisasszonyoknak a várakban meg kellett tanulniuk olvasni. Nagy váltás történt tehát a regény és a közönsége között. De ez a váltás úgy történt meg, hogy az olvasó olvasóvá lett, a könyvvel a kezében visszavonult egy karosszékre, egy szobasarokba és elkezdett barátkozni azzal, hogy olvasson, vagyis a személyisége kiteljesedőben volt. Ma ugyanúgy nem szabad szomorkodni azon, hogy megváltozott a médián, az elektronikán, a televízión át az író és az olvasó, a szöveg és a néző kapcsolata, mint ahogy annak idején sem volt értelme, hogy a kisasszonyok szomorkodjanak. De történik valami, azzal ellentétben. Ez a mostani váltás nem az embernek az önmagába való visszavonulását, az énje épentartását, kifejtését segíti elő, hanem éppen ellenkező irányba mutat. Ez az én mániám: az egész huszadik századi regény arról beszél, hogyan épül le az emberi személyiség. Tehát nem a váltás a probléma, az minden nagy korszakban megtörténik, hanem a kérdés, hogy a váltás az emberi én épentartását, az emberi személyiség felépítését szolgálja vagy nem. Úgy érzem, ez a váltás most egyiket sem!

– *Huszonöt éve írsz esszéket, mégpedig különös esszéket, ugyanis az értelmező szótár is azt tartja az esszéről, hogy az irodalom és a művészet teréről meríti a témáit. A Sándor Iván-i esszévilág azonban mindentféle egyéb területről, a történelemtől, az emberről, az ember és történelem viszonyáról, az ember és az író viszonyáról, az ember és az ember viszonyáról szól. Jól olvastam a könyveidben?*

– Ha szabad így mondanom, nem teljesen jól olvastad. Ezt megpróbálok néhány mondatban összefoglalni.

– *Mondd a magadét! Én az olvasó vagyok, Te pedig az író vagy!*

– A hetvenes-nyolcvanas években és némileg a kilencvenes évek közepéig volt az európai teóriában, az olvasók között is volt egy vége-hangulat. A Fukuyama írt is erről egy limonádét. A *Történelem vége* címmel, ami elterjedt Amerikában, és Európában is. Aztán Fukuyama gyorsan megírta az ellenkezőjét is: A történetnek, a történelemnek nincs vége. A regénynek sincs vége. De eljutott a huszadik század utolsó harmadában a történelem értelmezhetősége és a regény is egy új helyzetig. Az ürességig, a válaszképtelenségig. Én a 80-as évek végén, a 90-es évek elején is arról írtam, hogy nem hiszek sem a történelem végében, sem a regény végében. Van esély, új nézőpontokkal, fogalmakkal megközelíthető a korszak, s a regény is ezt figyelembe véve változik. A regény a tizenkilencedik század végétől arról szól, hogy az én hogy épült le. Ugye Proust elindult az eltűnt személyiséggel, az eltűnt én nyomában. Musil megírta a tulajdonságok nélküli embert, Kafka megírta a történelem terhei alatt összeroppanó embert. Tartott ez Beckettig, még tovább is. A mai regény megírja azt, hogy az én szétporladásának korszaka után is van élet, ebben vagyunk benne. A történelem értelmének elvesztése és az én-vesztéseknek a sorozata után alakulnak ki az író számára is a ma újdonságai.

– *A Te esszéidben valóban megjelenik a ma gondolatvilága és a ma érzélemvilága. Nyomban hozzáteszem zárójelben, hogy sajnos az érzélemvilágunk is szegényedik.*

– Egy időben kezdtem regényt és esszét írni, nemcsak irodalmi esszét, történelmi esszét is. A történelmi esszé szépíró számára örvényes műfaj, mert az irodalomtörténészek nem tartják a témájuknak, a történelemtudomány pedig írói szószátyárkodásnak tekinti, nem tudományos teljesítménynek. Az esszé kísérlet, mint a neve is mondja. Abban a mai kitapogathatatlanul bonyolult és kaotikus életvilágban, amelyben együtt vagyunk benne, Európában is, a régióban is, egyre erősebb igény mutatkozik egy olyan műfaj iránt, amely valóban kitapogatja a valóságot, és ez nem szociográfia, hanem a gondolkozó metaforákkal dolgozó esszé. Ezek a történelmi esszék *A másik arc* című könyvemben azt próbálják kitapogatni, hogy 150 év magyar történelmének melyek voltak azok a csomópontjai, amelyek a ma is továbbélő lényegességek. Az esszé és a regény, szándékom szerint fogaskerék kapcsolatban van. Az egyik hajtja előre a másikat. Amit regényben meg tudok írni, azt próbálok esszében tovább gondolni és fordítva.

– *Volt olyan regényed amit három esztendeig írtál. Baráti szóval hadd kérdezzem meg, hogy három év alatt miből éltél?*

– Kérlek szépen, három évig regényt írni az természetes dolog. Eszterházy az új regényét kilenc évig írta. Nádas a nyolcvanas évek közepén megjelent nagyregényét, az *Emlékiratok könyvét*, ha nem tévedek, tíz évig írta. Nálam eddig kettő és négy év között volt egy regény megírásának távja. Hogy miből éltem – drága Sanyi –, hát a nyugdíjamból éltem. Szerényen élünk... Írtam esszéket is na, de bocsánat ezt nem számítom hozzá ahhoz, hogy miből éltem, mert amiket egy esszéért lehet kapni, azok nem pénzek, amit egy könyvért lehet kapni, azok sem.

– *Egy esszét legalább egy-két vagy több évi kutatómunka szokott megelőzni. Nálad?*

– Az esszé az életem kutatómunkája. Nemrégiben írtam egy esszét a regény és a történelem kapcsolatáról. Abban benne van, amit 25 évig olvastam, meg amit a második világháborúban, meg amit az ötvenes években, meg ötvenhatban, meg ma átélek.

– *Különös címet adtál a most megjelent könyvednek: A másik arc. Miért?*

– A kötet a történelem és a regény kapcsolatáról szól. Amit a történelem felől lehet az emberből látni, az egyik arc. Amit a regényen és a művészetben át lehet látni, a másik arc. Ért egy megrázkódtató élmény, ami kihozta belőlem a címet. Kidolgoztam három-négy évvel ezelőtt egy esszést, aminek a *Rocinante nyomában* címet adtam. A regény útjáról és a mai regényről szólt. Párizsban a Musée d'Orsayban találkoztam Daumier Rocinante-sorozatával. Az egyik festmény a póznasovány Don Quijoté-t és lovát a póznasovány Rocinantét ábrázolja. Haladnak előre. Előttük föltban egy dög ló teste hever. Mondhatni Rocinante árnyéka. Ezek mennek, mennek. Átlépnek a dögön. Amiként a regény fél évezrede örökösen átlép önmagán. Mindig új és új lovat vesz a nyergébe. Most ne térjünk ki arra, hogy hányféle irodalomban, hányféle lovasa volt Rocinanténak. Így került a regény utóéletének metaforájaként az előző esszékönyvnek borítójára a Daumier festmény. *A másik arcnál* ugyanígy egy festmény adta a metaforát, a borítóképet. Ezt a festményt Cézanne 1888-ban festette. A címe: Mardi Gras, vagyis Húshagyó kedd. Egy farsangi kép. Arlechin-maszkban, és Picrot-maszkban, két bohóc néz le rád. Hagyományos bohócarcok, de meghökkentő, megdöbbentő, rögtön öniróniába fojtott pillantással. A kép azért került metaforaként a címlapra, mert abból indulok ki, hogy körülbelül a tizenkilencedik század végén nézett a művészet szembe azzal, amit a tudomány történelmi tudatnak mond. Ránézett a történelemre és elrémült attól, amit lát. Ez Cézanne képe számomra.

– *Ehhez kapcsolódóan hadd mondjam el, hogy A futár című könyvedet, amely 1848. március 15-éről szól, és nem a teljes szabadságharcról, néhány, talán 2-3 papír-dokumentum kezredbe kerülése inspirálta és hozta létre.*

– Részben... A könyvet 1973-74-ben írtam. Ugye, az egy más korszak volt. Itt volt a szovjet hadsereg. Nekem többek között az fáj, hogyan lehet a történelem manipulációival kijátszani egymás ellen az embereket. Benne élve ebben, visszaemlékezve az ifjúságomra, a második világháborúra, '56-ra, az 56 utáni korszakra, de mondhatom az 50-es évek elejére is, ami nekem nagy korélményem, szóval ennek a fájdalomnak az epikai megszólaltatására kezdtem keresni anyagot. Elkezdtem olvasni 1848-at. Igaz, hogy végül néhány dokumentumra alapoztam a könyvet, ami a Világosig tartó eseményt adja, de körül olvastam az egész korszakot. Olyan, a történelemben játszódoó regényt akartam írni, amelyben a történelmi események hitelessége megkérdőjelezhetetlen, ugyanakkor azonban a saját létem, a saját korom életézésé, a huszadik századi sorsmetafora van benne. Nézd, nagyon sok a mítosz, a hamisság, a téveszme és az illúzió. Nemcsak Magyarországon a magyar történelemről. Azt hiszem, hogy más nemzetek életében is így van ez. Írtam egy esszét Vukovics emlékiratairól. Ő tanúként elmondja, hogy milyen pitiáner viták folytak Kossuth és Görgey között. A két szent, a két nagy között. Mind a kettő valóban óriás. Nemrégiben olvastam egy történész kolléga munkáját. Arról ír, hogy micsoda illúzió az, hogy Kossuth romantikus volt, fantasztá, Görgey viszont racionalista. Mert, mondja, arról van szó, hogy mind a kettő fantasztá volt, illuzionista, ám mind a ketten ahhoz értettek, amihez érteniük kellett. Kossuth ahhoz, hogyan lehet fellelkesíteni a nemzetet a szabadságharcra, Görgey ahhoz, hogyan lehet csatákat nyerni kis hadsereggel...

– *Illyés Gyula pedig ahhoz értett, hogy hogyan kell a Fáklyalángban megírni mindazt amit Te most elmondtál.*

– Azt félévszázada szép, romantikus drámának láttuk. Az 50-es évek heroizáló szemléletében született. Érdekes lenne ma megnézni. Na most folytatva, mind a kettő fantasztá volt, mert Kossuth azt hitte, hogy a szabadságharcot meg lehet nyerni, s mint a hadtudomány ma rámutat, Görgey is fantasztá volt, mert ő meg azt hitte, hogy le lehet győzni a túlerőben lévő ellenséget. Lépünk vissza. Ez izgat engem. Úgy beszélni a történelemről is, a mai sorsunkról is, hogy lehátsam ezeket a téveszméket, megmutatva a maszkok mögötti arcokat.

– *Voltál a műegytemi lap főszerkesztője ötvenhatban, voltál a Film-Színház-Muzsika főszerkesztő-helyettese, de ami ennél súlyosabb „vétek”, hosszú ideig színi kritikákat írtál. Azért merem ezt így mondani, mert később ki is került egy szép kötet a kezred alól. Nagyszerű színészbarátok voltak, közöttük Kálmán Gyuri, aki nekem is nagyon jó barátom volt, és felnéztem rá emberként és színészként egyaránt... Ezekben az időkben színikritikáid rendre jelentek meg, ha nem is mindig függöny elé vastaps volt rájuk a válasz...*

– Több mint 30 évig dolgoztam, a *Film-Színház-Muzsikánál*. 56 után véletlenül és szerencsésen kerültem oda. Remek parkolópálya volt. Nemcsak azért, mert írtam közben öt színdarabot és így jöttem rá, hogy nem vagyok színdarabíró, hanem regény- és esszéíró. Színikritikákat úgy kezdtem írni, hogy nem értettem hozzá. Meg kellett tanulnom. Végig kellett olvasnom a világirodalmat. Nem jártam ugye egyetemre, ezt Te nagyon jól tudod, katonáskodtunk abban az időben, kiskatonák voltunk. Azt is tudod, hogy súlyosabb dolgok is történtek velem. A saját egyetememet úgy jártam végig, hogy először a drámairodalom-elméletet, aztán a színháztörténetet tanultam meg. Színésztől mindig távol éltem. A színikritikus a színésztől tartson is távolságot, de szeresse is, tisztelje is őket. Ez más mint az irodalomkritikus és az író kapcsolata. Az más szimbiózis. Azért volt három nagy színész, akinek barátságára büszke vagyok. Kettő már nem élnek. Gábor Miklós és Kálmán Gyuri. A harmadik a drága Törőcsik Mari. Kálmán Gyuri megtette azt, hogy egy felkérésre felolvasott a Rádióban 1984-ben részletet egy írásomból. Ha lehet, idézzük fel!

„Írás közben az író viszonyba kerül a történelemmel. Képek, kapcsolódások jelennek meg előtte, elindul velük, mögójük néz és egyszerre csak benne van a történelem sodrában. Meg kell küzdeniük. Ne nagyozjon, mondhatja erre bárki, egy fickó, aki ír, és a történelem. Nem egyenlőtlen ez, nem nevetséges? Dehogynem, hiszen kétségtelen, hogy ki az erősebb. De hát az életben is így van másokkal is, nemcsak azzal a fickóval, aki ír. Bizonyára alul maradunk, és mégis bármilyen nevetséges, de próbálunk felülkerekedni. Hogyan? kérdezheti bárki. Tudom, hogy az élet, a történelem sokkal erősebb, ezért mást nem tehetek, minthogy megkeresem mi az,

amit talán mégsem tud. Például nem érdeklik a válaszok a saját kérdéseire. Engem érdekelnek a feleletek, amivel az olvasó előtt is megvilágítható a gépezet mozgása, az emberi kiszolgáltatottság. Az életnek, a történelemnek nincs saját erkölce, öntudata. Az ember viszont sok mindennel rendelkezhet. Azt hiszem, a művészet az a teljesítmény, amivel a történelem és az élet végső vesztese az ember, valamivel mégis csak a saját helyzete fölé kerülhet. Ez az átvilágítás, az szembenézés, az emberi helyreállításának méltósága”

Azért kértem, hogy idézzük fel, mert közel két évtized után is ugyanezt gondolom...

Látod, nem könnyű velem Neked beszélgetni, annyi minden jut eszembe egy kérdésedről. Most az jut eszembe, hogy van itt két »valami« a falon: az egyik egy József Attila-portré fotója 1924-ből. A másik a dedikált belső címlapja Móricz Zsigmond: Légy jó mindhaláligjának. 1941-ben a Vígszínház előtt dedikáltattam.

– *Váry csak, József Attilát említetted itt járt és szeretett ő is, ahol Te élsz ős-zuglóiként, legfeljebb egy utcát cseréltél 50 esztendő alatt...*

– 57 esztendő alatt!...

– *Ennyit tévedhet a riporter, többet nem szabad neki! József Attila ügyében neked itt nagyszerű lehetőség akadt. Szólj erről!*

– Ennek a József Attila képnek hosszú a története, röviden próbálom elmondani. Hozzá teszem, hogy azért is fontos nekem, mert kétszáz méterre innen születtem, ahol most beszélgetünk. A Kolombusz utca 34-ben. Nagyon meghitt családi otthonban éltem le ott az életem első 11 esztendejét anyámmal, apámmal és a bátyámmal. Ezt a *Tengerikavics* című regényemben megírtam. 1941-ben már a sötét idők kényszerű nyomása okán el kellett hagynunk azt az otthont. Átköltöztünk az Amerikai út 74-be, ahol 1967-ig éltem. Ott halt meg az apám, akinek a halálánál nem lehettem jelen, és ez örök lelkiismeret-furdalásom, habár azért nem lehettem jelen, mert akkor a mi közös katonaidőnk legsötétebb korszakába kerültem, a személyes szabadságom is korlátozva volt, tehát rajtam kívüli okok is közrejátszottak. Abból a lakásból kísértük az utolsó kórházi útjára anyámat, és amikor kiléptem annak a háznak a kapuján, akkor a régi izraelita Szeretet kórháznak, ami 1948 után a híres Idegsebészeti Intézet lett, a második emeleti balszélső ablakára pillantva mindig emlékezhettem arra, hogy ott búcsúztam el az anyai nagyapámtól, aki ott halt meg. Így éltem le az Amerikai út 74-ben az életemet. 4 éve költöztünk át ide a Mexikói útra. Ez a három lakás köti össze: ha szabad mondani, az én életem mitikus háromszögét. De vissza...

– *E múltidéző kitérő után hallgatom a József Attila-élményt.*

– Igen. Nos, Wallesz Luca, aki József Attila első műzsája volt 1924-től, később az Amerikai út 74-ben lakott. Gyerekkoromban ismertem meg. Ezelőtt 25 évvel elindultam a nyomába, mert úgy éreztem, hogy többet kell tudnom arról a világról, amiben József Attila is itt élt a szomszédos Korong utcában. Amit most mondok, Wallesz Lucától tudtam meg. A szomszédos ház itt a Mexikói út 54. A második emeleti lakásba lépett be József Attila 1924 decemberében. Walleszék akkor ott laktak. Gyenes Gitta – Luca anyja – festő volt. Ő hívta meg a 19 éves József Attilát a műtermébe. Először a festőmamába volt szerelmes, aztán Lucába. Ha kinézünk az erkélyen, akkor látsz két öreg gesztenyefát. A lakóktól, akik itt laknak, szüleik emlékeit közvetítve megtudtam, hogy ezek alatt a régi gesztenyefák alatt ült József Attila is Gyenes Gitta is. Az *Az a szép régi asszony* című versben írja: „Azt a szép, régi asszonyt szeretném látni, ismét... Csak látni szeretném őt, nincs vele semmi tervem. Napozva, álmodozva, amint ott ült a kertben. S mint ő maga becsukva, egy könyv van a kezében, s körül nagy, tömött lombok zúgnak az őszi szélben”... Hát itt írta. Zúgnak itt azóta is a nagy tömött lombok. Attila később a Korong utcában lakott, ott írta az *Eszmélet* című versét. A tizenkettedik strófa: „Vasútnál lakom. Erre sok vonat jön-megy és el-elnézem, hogy szállnak fényes ablakok a lengedező szösz-sötétben”... Hallom ebben a lakásban a vonatok hangját. Márton László kiváló fiatalabb íróársam egy ideig itt lakott a környéken. Adtam neki ebből a József Attila fotóból, ami Gyenes Gitta festménye alapján készült. Nekem Luca adta. A hátára ráírtam: Laci elmondtam neked, hogy kitől kaptam ezt a fotót, elmondtam a történetét. Add majd te is tovább egyszer ezt a képet, őrizzük, őriztessük meg az élményét.

– *Mostanában min dolgozol?*

– Regényen dolgozom, negyedik éve. Ezt tovább írom, hosszabb regény lesz.

– *Kérlek, említsd a témát, ha csak címszöszszerűen is.*

– Nehéz... Mi marad meg az emberből, az emlékekből egy ilyen fél évszázad után... ilyesmi. Mondhatnám azt, hogy szerelmi háromszög, mondhatnám azt, hogy a háború, a Don-kanyar, a holocaust, 56 regénye... Dolgozom. Írok közben esszéket. A korszak vényomás-ingadozásáról, a kilencven éve született Bibó István életművéről.

– *A Bibó-i hagyatékba beleástad magad, évtizedekkel ezelőtt nagy feltűnést keltett a könyv, és végre, végre rehabilitálták ezt a nagyszerű elmét.*

– Ebben többen részt vettek. Semmiképpen nem voltam az elsők között.

– *De a garast letetted!*

– Azóta is foglalkoztat. Az elmúlt harminc évben a Bibó életműbe mocsaras szellemi-, politikai-, etikai játéktérbe került. A felejtéstől a tagadásig, kisajátításig, meghamisításig. Foglalkoztat, hogy mi időszerű ma Bibóból és az is, ami nem. Valami nem attól nagy, hogy mindig és folyamatosan időszerű, hanem attól nagy, hogy az utókorát is inspirálja: nézzen szembe a saját korával. Ez ma is olyan szellemi, művészi, etikai feladat, amelyhez Bibó alapokat ad. Mindenekelőtt egy valóságos, álmokképeken, illúziókon túli magyar történelem megmutatásával. Jó volna úgy beszélni a máról, ahogy ő beszélt a saját korának a kérdéseiről. Nemcsak a regényben, az esszében is az ismeretlen felé próbálok elindulni. Ez is olyan ismeretlen, ami felé tartanék.

Az interjút készítette: *Vértessy Sándor*

A Kossuth Rádióban 2001. június 10-én elhangzott Névjegy-beszélgetés szövegének „ólomra átigazított” változata.